

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 22, No. 1, Spring 2022, 137-161
Doi: 10.30465/CRTLS.2021.36067.2220

A Critical Review on the Book “*Population Aging and the Generational Economy: A Global Perspective*”

Hatam Hosseini*

Abstract

Population aging will be the inevitable demographic destiny of contemporary societies. Paying less attention to this phenomenon can make its consequences far more complex and difficult. One of the main ways to gain understanding and management of this phenomenon is by writing and translating scientific texts in this field. This paper aims to review and evaluate the book entitled “*Population Aging and the Generational Economy: A Global Perspective*”. This work is one of the few books in the field of population aging that has been published in Persian. It is reviewed from formal, structural, and content perspectives. The review revealed that despite formal, structural, and content shortcomings, the book is of suitable and desirable quality. Considering the changes in the age structure of the population of Iran, the Persian translation of this book cannot only be a good source for demography students, but also it can be used by demographers, economists, and population policymakers. It is suggested that in later editions, in addition to revising the text in terms of typographical and grammatical errors, the rationale for the

* Associate Professor of Demography, Department of Social Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran, and Adjunct Professor, Department of Sociology and Anthropology, Nipissing University, Canada, h-hosseini@basu.ac.ir

Date received: 08/10/2021, Date of acceptance: 20/02/2022

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

۱۳۸ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۲، شماره ۱، فروردین ۱۴۰۱

selection of only nine chapters of the original text for the translation is explained by the translators in a brief introductory part.

Keywords: Demography of Aging, Population Aging, Generational Economy, Life Cycle, Population Age Structure.

پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماه‌نامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی)، سال ۲۲، شماره ۱، فروردین ۱۴۰۱، ۱۳۹ - ۱۶۱

بررسی انتقادی کتاب سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی: چشم‌اندازی جهانی

حاتم حسینی*

چکیده

سالخوردگی جمعیت سرنوشت جمعیت‌شناختی محتوم جوامع معاصر خواهد بود. کم‌توجهی به این پدیده می‌تواند پیامدهای آن را به مراتب پیچیده‌تر و دشوارتر سازد. تألیف و ترجمه‌ی متون علمی و پژوهش در این زمینه از مسیرهای اصلی شناخت این پدیده و مدیریت آن است. هدف این مقاله معرفی، ارزیابی و نقد کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی: چشم‌اندازی جهانی» است. این اثر از معدود کتاب‌هایی است که در زمینه‌ی سالخوردگی جمعیت به زبان فارسی منتشر شده است. بررسی و ارزیابی کتاب در سه بُعد شکلی، ساختاری و محتوایی انجام شد. نتایج نشان داد که با وجود ایرادهای شکلی، ساختاری و محتوایی، کتاب در مجموع از کیفیت مناسب و مطلوبی برخوردار است. با توجه به تغییرات صورت‌گرفته در ساختار سنی جمعیت ایران و چشم‌انداز آینده‌ی آن، ترجمه‌ی فارسی این کتاب گذشته از این‌که می‌تواند منبع مناسبی برای دانشجویان جمعیت‌شناسی باشد، می‌تواند مورد استفاده‌ی جمعیت‌شناسان، اقتصاددانان، برنامه‌ریزان و مدیران حوزه‌ی سیاست‌گذاری جمعیت نیز قرار بگیرد. پیشنهاد می‌شود در چاپ بعد، مترجمین ضمن اصلاح ایرادهای تایپی، ویرایشی و نگارشی، در قالب مقدمه‌ی مترجمین، دلایل خود را در گزینش تنها فصل از کتاب اصلی برای ترجمه بیان کنند.

* دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران، استاد وابسته گروه جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی، دانشگاه نیپسینگ، کانادا، h-hosseini@basu.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۱

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱۴۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۲، شماره ۱، فروردین ۱۴۰۱

کلیدواژه‌ها: جمعیت‌شناسی سالخوردگی، سالخوردگی جمعیت، اقتصاد نسلی، چرخه‌ی
عُمر، ساختار سنی جمعیت

۱. مقدمه

جمعیت پدیده‌ای است که تقریباً همه‌ی جنبه‌های زندگی بشر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جمعیت‌ها در طول زمان تغییر می‌کنند. تغییر جمعیت - افزایش یا کاهش جمعیت - یکی از پیشران‌های مهم تغییر اجتماعی در پهنه‌ی گیتی است. وقتی حجم، رشد و ساختار جمعیت تغییر می‌کند، مردم ناگزیر باید خود را با این تغییرات سازگار کنند. ویکس (Weeks) می‌گوید فرآیند تطبیق و سازگاری به تغییرهای مهمی در چگونگی کارکرد جامعه منجر خواهد شد (۱۳۹۵: ۵).

هم‌اکنون، جمعیت جهان کمی بیش از هفت میلیارد و هشتصد میلیون نفر است (United Nations Population Division: 2020). این در حالی است که در سال ۲۰۰۰، حجم جمعیت زمین حدود شش میلیارد نفر بود. در آغاز هزاره‌ی سوم پیش‌بینی شده بود حجم جمعیت زمین پس از نیم قرن به ۹/۲ میلیارد نفر در سال ۲۰۵۰ برسد (حسینی ۱۳۹۲: ۲۶). پس از گذشت ۲۰ سال، بیش از ۵۶ درصد جمعیت پیش‌بینی شده محقق شده است! گزارش چشم‌انداز جمعیت جهان: بازنگری ۲۰۱۹ (United Nations Population Division: 2020) نشان می‌دهد که جمعیت دنیا همچنان افزایش خواهد یافت و در طول ۳۰ سال آینده دو میلیارد نفر دیگر به آن اضافه خواهد شد. لوتز (Lutz)، ساندرسون (Sanderson) و شربو (Scherbov) (۲۰۰۴) می‌گویند «اگرچه قرن بیستم قرن رشد جمعیت بود، اما قرن ۲۱ احتمالاً پایان رشد جمعیت جهان و قرن سالخوردگی جمعیت است». سالخوردگی جمعیت وقتی آغاز می‌شود که رشد سریع جمعیت به پایان برسد. به باور گلدستاین (Goldstein) (۲۰۰۹: ۹) جهان هنوز به‌طور چشم‌گیری سالخورده نشده است، اما رولاند (Rowland) (۱۳۹۶: ۲۵) می‌گوید از سال ۲۰۲۵ تحولات سالخوردگی جمعیت در جهان برجسته‌تر خواهد شد. به‌طور کلی، می‌توان گفت تقریباً همه‌ی جمعیت‌ها در قرن حاضر سالخورده خواهند شد.

نتایج پیش‌بینی‌های بخش جمعیت سازمان ملل متحد (۲۰۲۰) حاکی از آن است که با وجود افزایش جمعیت در سنین کار و فعالیت اقتصادی، سالخوردگی جمعیت پدیده‌ی

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۴۱

جمعیت‌شناختی همه‌گیر در دنیا خواهد بود، به طوری که از هر شش نفر جمعیت جهان در سال ۲۰۵۰، یک نفر ۶۵ سال و بیشتر سن خواهد داشت. همچنین پیش‌بینی شده است که شمار افراد ۸۰ ساله و بالاتر با سه برابر افزایش از ۱۴۳ میلیون نفر در سال ۲۰۱۹ به ۴۲۶ میلیون نفر در سال ۲۰۵۰ برسد.

بر اساس بررسی‌های صورت‌گرفته (رولاند ۱۳۹۶: ۲۵؛ بخش جمعیت سازمان ملل متحد ۲۰۲۰) تا سال ۲۰۵۰، سالخوردگی جمعیت، به استثنای آفریقای نیمه بیابانی، به یک پدیده‌ی کاملاً فراگیر جهانی تبدیل خواهد شد. اهمیت این موضوع زمانی آشکار می‌شود که بدانیم محلّ زیست حدود ۸۰ درصد سالمندان جهان در کشورهای جهان سوم خواهد بود. این امر ریشه در این واقعیت دارد که انتظار می‌رود کشورهای در حال توسعه فرآیند گذار جمعیت‌شناختی‌شان را کامل کنند (Goldstein 2009: 17). به این ترتیب، می‌توان گفت سالخوردگی جمعیت یکی از مهم‌ترین تحولات اجتماعی قرن ۲۱ خواهد بود. این پدیده، نه تنها هم‌اکنون یکی از نیروهای مؤثر و تعیین‌کننده‌ی ایجاد تغییرات اجتماعی است (ویکس ۱۳۹۵: ۳۸۵)، بلکه در آینده نیز بر قدرت نفوذ و تأثیرگذاری آن افزوده خواهد شد. سالخوردگی جمعیت، الزام‌های سیاستی مهمی برای بخش‌های گوناگون جامعه از جمله بازار کار، بخش‌های مالی، تقاضا برای کالاها و خدماتی مانند مسکن، حمل و نقل، حمایت اجتماعی و همین‌طور ساختارهای خانواده و روابط بین‌نسلی خواهد داشت. چشم‌انداز سالخوردگی جمعیت در مقیاسی گسترده سبب ایجاد نگرانی از شکست برنامه‌های بازنشستگی عمومی و تجربه‌ی رکود اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، به‌ویژه در کشورهای اروپایی و ژاپن، شده است (Lutz, Sanderson and Scherbov 2004: 1). گرچه سالخوردگی جمعیت محصول اقدام‌ها و تصمیم‌های ما انسان‌هاست، اما هم‌اینک گشتاور و نیروی محرکه‌ی قوی خودش را به‌دست آورده است. پیش‌بینی این پدیده، درک آثار و پیامدهای آن و نیز فرمول‌بندی سیاست‌های مناسب برای مواجهه و مدیریت آن چالش‌برانگیز خواهد بود. بی‌توجهی یا کم‌توجهی به پدیده‌ی سالخوردگی جمعیت، به‌ویژه در کشورهایی مانند ایران، ساماندهی و حلّ و فصل پیامدهای ناخواسته و غیرمنتظره‌ی آن را پیچیده‌تر و دشوارتر خواهد ساخت.

وقتی ادبیات جمعیت‌شناسی را بررسی می‌کنیم متوجه می‌شویم که سالخوردگی جمعیت همواره در کانون توجه جمعیت‌شناسان و صاحب‌نظران مسائل اقتصادی و

اجتماعی بوده است. در ایران نیز در سال‌های اخیر این پدیده به یک گفت‌وگوی سیاستی مهم تبدیل شده است (کوششی و همکاران ۱۳۹۲). با توجه به روند تحولات سالخورده‌گی جمعیت در قرن حاضر، طیف متنوعی از نظریه‌های جدید برای تبیین این پدیده در حال شکل‌گیری است. رولاند (۱۳۹۶: ۳۷) می‌گوید «هنوز درباره‌ی بسیاری از مباحث سالخورده‌گی جمعیت آگاهی و شناخت قطعی و یقینی وجود ندارد و به همین خاطر ضروری است موضوع سالخورده‌گی جمعیت به‌طور جدی‌تر مورد توجه قرار گیرد تا شناخت دقیق‌تر و جامع‌تری درباره‌ی آن به‌دست آید».

گذار جمعیت‌شناختی و تغییرات ملازم با آن پدیده‌ای است که کشورها و مناطق مختلف دنیا با پیشامدگی‌های متفاوت آن را تجربه کرده یا در حال تجربه‌ی آن هستند. گذار سنی و تغییر در ترکیب سنی جمعیت در بستر گذار، سالخورده‌گی جمعیت را به سرنوشت محتوم همه‌ی کشورهای تبدیل کرده که گذار جمعیت‌شناختی را تجربه یا در حال تجربه‌ی آن هستند. این تغییرات تمام وجوه زندگی افراد در این جوامع، از جمله نظام‌های تأمین اجتماعی، را تحت تأثیر قرار می‌دهد. ایران نیز از این تغییرات در امان نمانده است. روش‌شناسی اجرای پروژه و ایجاد غیر متمرکز حساب‌های ملی انتقال در کشورهای موردبررسی، این امکان را فراهم ساخته است تا گروه‌های پژوهشی متناسب با زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی جمعیت‌های درگیر در بررسی، حساب‌های ملی انتقال در هر کشور را بررسی و تجزیه و تحلیل کنند.

با توجه به اهمیت سالخورده‌گی جمعیت در زندگی اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جوامع، در دانشگاه‌های ایران، در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری جمعیت‌شناسی، درسی با عنوان «جمعیت‌شناسی سالخورده‌گی» در سرفصل این رشته گنجانده شد تا دانشجویان با رویکرد علمی و بر اساس روش‌شناسی جمعیت‌شناختی، پدیده‌ی سالخورده‌گی جمعیت و جنبه‌های گوناگون آن را بشناسند و تجزیه و تحلیل کنند. مانند سایر حوزه‌های جمعیت‌شناسی، در سال‌های اخیر کتاب‌هایی، هرچند انگشت‌شمار، در حوزه‌ی سالخورده‌گی جمعیت به زبان فارسی ترجمه شده است. کتاب «سالخورده‌گی جمعیت و اقتصاد نسلی» یکی دیگر از منابعی است که در این زمینه به بازار نشر عرضه شده است. این کتاب توسط رونالد لی (Ronald Lee) و اندرو میسن (Andrew Mason) نوشته شده و مجید کوششی و لیلی نیاکان آن را به زبان فارسی ترجمه کرده‌اند. با توجه به

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۴۳

این که تاکنون کتابی در زمینه‌ی سالخوردگی جمعیت به زبان فارسی تألیف نشده است، ترجمه‌ی کتاب‌هایی در این زمینه رویدادی مبارک و امیدوارکننده است. در این مقاله، ضمن معرفی کلی اثر، از نظر شکلی، ساختاری و محتوایی آن را بررسی، ارزیابی و نقد می‌کنیم.

۲. تحلیل خاستگاه اثر

کتاب‌ها معمولاً یا بر اساس هدف‌های آموزشی یا هدف‌های پژوهشی نوشته می‌شوند. اگر نوشتن یک کتاب معطوف به هدف‌های آموزشی باشد، موضوع محور خواهد بود؛ یعنی بر اساس سرفصل‌های مصوب شورای گسترش آموزش عالی و برنامه‌ریزی درسی نوشته می‌شود. در مقابل، کتاب‌هایی که هدف‌های پژوهشی را دنبال می‌کنند، مسئله‌محورند. بنابراین، در چارچوب مسئله‌ی پژوهش و در پاسخ به پرسش یا پرسش‌های تحقیق سازمان می‌یابند.

کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» یک کتاب مسئله‌محور است که بر اساس نتایج پژوهش‌های صورت‌گرفته توسط بیش از ۵۰ اقتصاددان و جمعیت‌شناس از مناطق عمده‌ی جمعیتی جهان، با رژیم‌های متفاوت جمعیتی و دارای نظام‌های سیاسی و اقتصادی متفاوت، در بیش از هفت سال سازمان یافته است. نقطه‌ی عزیمت نویسندگان کتاب، تغییراتی است که در بستر گذار جمعیت‌شناختی در ساختار سنی جمعیت‌های مناطق مختلف دنیا به وقوع پیوسته یا در حال وقوع است و پیامدهای مهمی در عرصه‌های مختلف زندگی انسان، از جمله اقتصاد جوامع، برجای خواهد گذاشت. در این راستا، آن‌ها تلاش کرده‌اند تا بر مبنای یک چارچوب مفهومی گسترده و جدید یعنی حساب‌های ملی انتقال، به بیان کمی چرخه‌ی عمر اقتصادی و اقتصادهای نسلی پردازند.

عنوان هر یک از فصل‌های کتاب که در واقع پیرامون موضوع و مسئله‌ی محوری پژوهش سازمان یافته، طوری انتخاب شده‌اند که تقریباً در همه‌ی موارد متفاوت از کتاب‌های دیگری است که در زمینه‌ی سالخوردگی جمعیت و جمعیت‌شناسی سالخوردگی به رشته‌ی تحریر درآمده است. این ویژگی سبب شده است که کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» به نوعی مکمل کتاب‌های یادشده و نیز ادبیات نظری و تجربی طرح‌شده در حوزه‌ی سالخوردگی جمعیت به زبان فارسی باشد.

۳. معرفی کلی اثر

کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» برون‌داد یک کار گروهی است که تیمی از متخصصین رشته‌های اقتصاد و جمعیت‌شناسی در یک پروژه‌ی بین‌المللی درگیر آن هستند و توسط رونالد لی، استاد جمعیت‌شناسی و اقتصاد و مدیر مرکز اقتصاد و جمعیت‌شناسی سالخوردگی در دانشگاه کالیفرنیا، برکلی در آمریکا، و اندرو میسن، استاد گروه اقتصاد دانشگاه هاوایی (University of Hawaii) در مانوا (Manoa) و پژوهشگر ارشد مهمان در مرکز شرق - غرب هونولو (Honolulu East-West Center)، هاوایی در آمریکا، به عنوان نویسندگان اصلی کتاب سازماندهی و چاپ شده است. سازماندهی کتاب در چهار بخش و ۳۲ فصل انجام شده است. بخش اول با عنوان «اصول و مفاهیم بنیادی» چهار فصل اول را دربر می‌گیرد. بخش دوم با عنوان «تحلیل مقایسه‌ای سن و اقتصاد کلان» فصل‌های پنج تا نه را دربر می‌گیرد. بخش سوم، بررسی‌های موردی درباره‌ی سن و اقتصاد کلان است که خود در چهار زیربخش A, B, C و D تنظیم شده و روی هم‌رفته ۲۳ فصل باقی‌مانده را شامل می‌شود. بخش چهارم نیز شامل واژه‌نامه و نمایه یا فهرست اعلام است. این کتاب در سال ۲۰۱۱ توسط انتشارات ادوارد الگار (Edward Elgar) در ۵۹۸ صفحه چاپ و منتشر شده است.

مجید کوششی، استادیار جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران، و لیلی نیاکان، استادیار اقتصاد پژوهشکده‌ی بیمه، کتاب را به زبان فارسی ترجمه و انتشارات مؤسسه‌ی مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور آن را در ۳۲۲ صفحه و شمارگان ۱۰۰۰ در قطع وزیری در سال ۱۳۹۷ چاپ و منتشر کرده است. ترجمه‌ی فارسی کتاب علاوه بر شناسنامه و اطلاعات مربوط به ناشر، دربرگیرنده‌ی نام سایر نویسندگان - علاوه بر دو نویسنده‌ی اصلی - فهرست مطالب، پیشگفتار ناشر و پیشگفتار نویسندگان اصلی کتاب است. ترجمه‌ی فارسی این اثر در نه فصل به شرح زیر سازمان یافته است:

در فصل اول با عنوان سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی: یافته‌های کلیدی، نویسندگان تلاش کرده‌اند، هرچند خلاصه، گذار سنی جمعیت جهان و تفاوت‌های منطقه‌ای در تجربه‌ی گذار سنی را به تصویر بکشند. سپس، کوشیده‌اند با طرح موضوع‌هایی چون اقتصاد نسلی، چرخه‌ی عمر اقتصادی، جریان‌های اقتصادی بر حسب سن، تغییر نسبت حمایت بالقوه، چالش‌های جمعیت در سنین کار و فعالیت اقتصادی، مصرف و

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۴۵

سرمایه‌ی انسانی و نظام‌های انتقال ثروت، آثار و پیامدهای اقتصادی گذار در ساختار سنی جمعیت را با ارائه‌ی شواهدی از رژیم‌های جمعیتی و اقتصادهای مختلف به تصویر بکشند. نویسندگان بررسی پیامدها و چالش‌های اقتصادی گذار در ساختار سنی و سالخوردگی جمعیت را به دو دلیل سخت و دشوار می‌دانند:

- در هر کشوری برای نخستین بار است که تجربه می‌شود

- فقدان یک نظام آماری کامل و جامع که داده‌های مورد نیاز را در دسترس بگذارد.

آن‌ها با در نظر گرفتن تفاوت‌های منطقه‌ای و کشوری در زمان‌بندی گذار، استدلال می‌کنند چالش‌های گذار در ساختار سنی در همه‌ی کشورها یکسان است. این فصل با یک یادداشت و فهرست منابع و مأخذ به پایان می‌رسد.

نویسندگان در فصل دوم با هدف ارائه‌ی یک چارچوب نظری برای حساب‌های ملی انتقال و درک تغییر در رشد و گذار در ساختار سنی جمعیت با متغیرهای کلان اقتصادی، به بررسی جنبه‌های نظری حساب‌های ملی انتقال پرداخته‌اند. آنها ابتدا به بحث درباره‌ی پیامدهای کلان اقتصادی انتقال‌های بین‌نسلی و تغییرات جمعیت پرداخته، سپس نظریه‌ی موجود درباره‌ی علت انجام انتقال‌های خصوصی و عمومی را به بحث گذاشته‌اند. در نهایت، با ترکیب این بحث‌ها در موضوع کلی‌تر باروری، انتقال‌ها و رشد اقتصادی، به سه نتیجه‌ی مهم رسیده‌اند:

(۱) افزایش نسبت وابستگی سالمندی و کاهش نسبت حمایت بالقوه،

(۲) پیامدهای مثبت سالخوردگی جمعیت مانند افزایش سرمایه‌ی سرانه به ازای هر کارکن و افزایش در سرمایه‌ی انسانی به ازای هر کودک، اهمیت بیشتری نسبت به افزایش نسبت‌های وابستگی سالمندی دارد.

(۳) درک بهتر پیامدهای سالخوردگی جمعیت در یک چارچوب گسترده‌تر و با در نظر گرفتن دلایل سالخوردگی ممکن خواهد شد.

این فصل با سپاس از حامیان مالی پروژه، ۱۰ یادداشت و منابع و مأخذ پایان یافته است.

در فصل سوم با عنوان «احتساب سن در حساب‌های ملی انتقالات» نویسندگان ضمن تعریف مفهومی و عملیاتی مفهوم‌های اصلی حساب‌های ملی انتقال، به تشریح مشکلات پیش رو در ساخت این حساب‌ها پرداخته‌اند. هدف آنها از طرح این بحث کمک به

خواننده در درک و فهم اقتصاد نسلی و مشخص کردن چگونگی جریان‌های اقتصادی برای اعضای هر گروه سنی یا نسل است. آنها بر این باورند که درک افراد از تغییرات در ساختار سنی جمعیت و واکنش به این تغییرات، با اندازه‌گیری ویژگی‌های اصلی چرخه‌ی عمر اقتصادی بهبود می‌یابد. به‌طور کلی، این فصل به نوعی روش‌شناسی ساخت حساب‌های ملی انتقال است که آن را بسیار پیچیده و دشوار می‌دانند. پایان‌بخش این فصل، نتیجه‌گیری و بحث، هفت یادداشت و فهرست منابع و مأخذ است.

فصل چهارم به موضوع «تغییرات الگوهای چرخه‌های عمر، نظام‌های حمایتی و جریان‌های نسلی» اختصاص دارد. در ابتدای این فصل، ادعا شده است که پیوندهای نسلی از طریق شبکه‌ی پیچیده‌ی انتقال‌های خصوصی و عمومی صورت می‌گیرد. هدف نویسندگان این فصل این است که نشان دهند در اثر سالخوردگی جمعیت در کشورهایی که در دورترین فاصله‌ی گذار جمعیتی قرار دارند، یک تغییر اساسی در خالص انتقال‌های بین نسلی وجود دارد. آنها با طرح مفهوم «ثروت انتقالی» و نقش تعیین‌کننده‌ی آن در شکل‌دهی رفتار چرخه‌ی عمر و اقتصاد و نیز تقسیم ثروت انتقالی به دو نوع مثبت و منفی، استدلال می‌کنند که در جریان گذار جمعیت‌شناختی و تغییر ساختار سنی جمعیت، چالشی جدی برای استمرار انتقال‌ها ایجاد می‌شود. نویسندگان، در نهایت یافته‌های فصل چهارم را در شش بند خلاصه کرده‌اند. این فصل با نتیجه‌گیری و بحث، سپاسگزاری، یادداشت و منابع و مأخذ پایان یافته است.

فصل پنجم با عنوان «درآمد کار در طول چرخه‌ی عمر» به سنجش مقدار تولیدشده توسط نیروی کار در طول چرخه‌ی عمر پرداخته و نقش آن را در ساخت چرخه‌ی عمر اقتصادی تعیین‌کننده می‌داند. نویسندگان پس از توضیح زمینه‌های نظری و بحث درباره‌ی تعیین‌کننده‌های شکل نمایه‌ی درآمد کار، به توضیح روش‌شناسی به‌کار رفته در برآورد آن پرداخته‌اند. به باور آنها، درآمد کار در چارچوب حساب‌های ملی انتقال، سنجشی جامعی برای تولید فراهم می‌سازد. نویسندگان با تمرکز بر برآورد و توصیف نمایه‌ی سرانه‌ی درآمد کار در سرتاسر چرخه‌ی عمر، به مقایسه‌ی تفاوت آن در ۲۳ اقتصاد مختلف و توصیف تعیین‌کننده‌های شکل این نمایه‌های سنی پرداخته‌اند. این فصل با نتیجه‌گیری و بحث، سپاسگزاری، یادداشت و منابع و مأخذ پایان یافته است.

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۴۷

فصل ششم به «مقایسه‌ی بین‌المللی مصرف در طول چرخه‌ی عمر» پرداخته است. نویسنده، مصرف را یکی از تعیین‌کننده‌های اصلی مطلوبیت و رفاه دانسته و می‌گوید نمایه‌ی سنی مشاهده‌شده‌ی مصرف خانوار، برخلاف الگوی یکنواختی که در فرضیه‌ی چرخه‌ی عمر پیش‌بینی شده، طاقی شکل است. موضوع مهم دیگر مطرح‌شده در این فصل، مشکل برآورد نمایه‌ی سنی مصرف فردی است. نویسنده با تفکیک نمایه‌ی سنی مصرف فردی از مصرف جمعی، علاوه بر مشکلات مفهومی در نسبت دادن مصرف به افراد، به عدم گزارش مصرف فردی در آمارگیری‌های هزینه‌ی خانواده اشاره کرده و استدلال می‌کند که هنوز شناخت کافی در زمینه‌ی الگوی مصرف کودکان و سالمندان وجود ندارد. بر این اساس، بر انجام پژوهش‌های بیشتر در این زمینه تأکید می‌کند. او روش حساب‌های ملی انتقال را ابزار مفیدی برای پرداختن به موضوع‌های یادشده دانسته و در این زمینه شواهدی از ۲۳ اقتصاد توسعه‌یافته و در حال توسعه، اعم از کم جمعیت و پر جمعیت، ارائه کرده است. این فصل با نتیجه‌گیری و بحث، یادداشت و منابع و مآخذ پایان یافته است.

در فصل هفتم با عنوان: «ظهور دولت بین‌نسلی: سالخوردگی و توسعه» به نقش دولت‌ها در انتقال درصد قابل توجهی از منابع در درون و بین نسل‌ها پرداخته شده است. تیم میلر (Tim Miller)، نویسنده‌ی این فصل، بر مبنای شواهد تجربی به‌دست آمده در طرح حساب‌های ملی انتقال نتیجه می‌گیرد که وزن دولت در اقتصاد افزایش یافته و دولت‌ها نقش تعیین‌کننده و فزاینده‌ای در بازتخصیص منابع در میان نسل‌ها بر عهده گرفته‌اند. این فصل با نتیجه‌گیری و بحث، سیاست‌گذاری، سلب مسئولیت و منابع و مآخذ پایان یافته است. عنوان فصل هشتم «رویکرد تطبیقی بر انتقالات خصوصی» است که توسط لی و میسن، نویسندگان اصلی کتاب، نوشته شده است. آنها با توجه به تغییرات صورت‌گرفته در انتقال‌های خصوصی تحت تأثیر تغییر در زمینه‌هایی چون حقوق مالکیت، افزایش اهمیت سرمایه‌ی مولد، بازنشستگی سالمندان در سنین پایین‌تر و تغییرات فناوری و ساختاری در افزایش اهمیت آموزش کودکان، می‌گویند کشورهای عضو حساب‌های ملی انتقال در هر یک از جنبه‌های فوق متفاوت‌اند و این مشاهده‌ی تفاوت‌های موجود در انتقال‌های خصوصی را ممکن می‌سازد. آنها بر مبنای داده‌های مقطعی نشان دادند که چگونه ممکن است با افزایش درآمد در طول زمان، انتقال‌ها تغییر کند. بررسی‌های لی و میسن گویای آن است که کشورهای با درآمد بالا و پایین به ترتیب متکی بر انتقال‌های

بخش عمومی و خصوصی هستند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که جریان کلی انتقال‌های خصوصی در جمعیت به شدت رو به پایین و از سالمندان به جوانان است. بنابراین، استدلال می‌کنند که فرزندآوری با هدف حمایت و دستگیری در سنین سالمندی یک گزاره‌ی کهنه و قدیمی است. این فصل با نتیجه‌گیری و بحث، سپاسگزاری، یادداشت و منابع و مآخذ پایان یافته است.

در فصل نهم که با عنوان «جریان‌های دارایی‌محور از دیدگاه نسلی» و با مشارکت میسن، اگاوا (Ogawa)، چاولا (Chawla) و ماتسوکورا (Matsukura) به رشته‌ی تحریر درآمده است، نویسندگان با تأکید بر اهمیت و نقش دارایی‌ها در طول سال‌های سالمندی، از آن با عنوان موتور رشد اقتصادی یاد می‌کنند. علاوه بر این، دارایی‌ها را ابزارهایی برای توان‌مندسازی فرزندان، جذب‌کنندگان اثر شوک در مواجهه با دنیای نامطمئن و تأمین مالی انتقال‌ها و حمایت از فرزندان می‌دانند. در این فصل، نویسندگان به توصیف نحوه‌ی استفاده از دارایی‌ها به عنوان مکمل چرخه‌ی عمر اقتصادی و تفاوت میان کشورها از این منظر پرداخته‌اند. آن‌ها پس از بحث درباره‌ی مبانی نظری، زمینه‌های تجربی تحلیل تطبیقی را از طریق ساخت نمایه‌های سنی ارائه کرده‌اند. همچنین، به بررسی نقش جریان‌های دارایی‌محور برای بزرگسالان واقع در سن کار و سالمندان پرداخته‌اند. نویسندگان در نهایت نتیجه گرفته‌اند که دارایی‌ها دو نقش مهم در چرخه‌ی عمر ایفا می‌کنند:

- زمانی که سالمندان درآمد کار کافی ندارند و نظام‌های انتقال نسبتاً کم هستند، دارایی‌ها تکیه‌گاه اصلی آنها در تأمین نیازهای مالی‌شان هستند، اگرچه از این منظر تفاوت‌هایی بین مناطق عمده‌ی جمعیتی اروپا و آمریکای لاتین از یک سو و آسیا و ایالات متحده از سوی دیگر وجود دارد.

- دومین نقش دارایی‌ها که تقریباً ویژگی همه‌ی کشورهای مورد بررسی است، به زمانی برمی‌گردد که بزرگسالان در سن کار برای پُرکردن شکاف میان درآمد کار خود از یک طرف و مصرف، حمایت از فرزندان و سالمندان از سوی دیگر ناگزیر از اتکاء به دارایی‌های‌شان هستند.

فصل نهم، مانند خیلی از فصل‌های دیگر کتاب، با بحث و نتیجه‌گیری، سپاسگزاری، یادداشت و منابع و مآخذ پایان می‌یابد.

۴. ارزیابی و نقد شکلی

شکل ظاهری کتاب، صفحه‌آرایی، حروف‌چینی، نوع قلم و اندازه‌ی آن، نحوه‌ی تنظیم شکل‌ها، جدول‌ها، نمودارها و معادله‌های ریاضی در متن کتاب، نقش تعیین‌کننده‌ای در تحریک خواننده و کاربر به مطالعه و استفاده از کتاب دارند. بنابراین، در بُعد شکلی موارد زیر درخور توجه است:

- طراحی جلد؛ جلد کتاب آئینه‌ی تمام‌نمای محتوای کتاب و دروازه‌ی ورود به متن کتاب است. پس، بهتر آن است که در طراحی جلد از نشانه‌ها، رنگ‌ها و تصویرهایی استفاده شود که بتواند پیام و محتوای کتاب را به خوبی به خواننده‌ی کتاب منتقل کند (زارع ۱۳۹۸: ۶۳). طرح جلد کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» به‌طور کامل گویا و متناسب با محتوای کتاب است. در تصویر روی جلد، چرخه‌ی عمر، گذار سنی و نیز چرخه‌ی عمر اقتصادی و اقتصاد نسلی در قالب تصویر و نمودار ترسیم شده و به روشنی گویای محتوا و متن کتاب است.
- حجم کتاب؛ شمار صفحه‌های کتاب باید به‌گونه‌ای باشد که در حالت‌ها و وضعیت‌های متفاوت به راحتی قابل استفاده باشد. اثر مورد بررسی از نظر حجم از تناسب لازم برخوردار است، هرچند در برخی فصل‌ها مانند فصل نهم و هفتم این تناسب کم‌تر رعایت شده است.
- کیفیت حروف‌چینی؛ نوع و اندازه‌ی قلم استفاده‌شده متناسب با موضوع‌های مطرح‌شده در هر فصل، نقش مهمی در جذابیت کتاب و تمرکز خواننده در هنگام مطالعه دارد. کیفیت صحافی، نوع کاغذ، نوع جلد، نحوه‌ی صحافی و استحکام عطف کتاب نیز در استفاده‌ی مکرر از کتاب، بدون فرسودگی و تخریب مؤثر است. کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» از جهت حروف‌چینی، نوع و شکل قلم وضعیت مناسب و خوبی دارد.
- کیفیت صفحه‌آرایی؛ از جهت صفحه‌آرایی فاصله‌ی حاشیه‌ها در مجموع مناسب است، هرچند بهتر بود فاصله‌ی حاشیه‌ی بالای صفحه با پایین صفحه متناسب می‌بود، یا عنوان فصل‌ها و کتاب در بالای صفحه طوری می‌بود که این توازن را به هم نمی‌ریخت.

- کیفیت چاپ؛ از حیث عدم تداخل خطوط و میزان یکنواختی رنگ خوب است.
- در مواردی مانند پاراگراف سوم صفحه ۲۶، آنجا که نویسندگان به توصیف اقتصاد نسلی پرداخته‌اند، بهتر بود بین سطر ماقبل و مابعد این پاراگراف فاصله می‌افتاد یا تمام توضیح‌های مربوط به اقتصاد نسلی در چارچوب یک کادر قرار می‌گرفت.
- در جای جای کتاب، مانند سطر اول فصل اول یا پاراگراف سوم همان فصل در صفحه ۲۶، عبارت «هدف این پژوهش» به‌کار برده شده است. این امر سبب می‌شود خواننده احساس کند در حال خواندن یک گزارش پژوهشی است نه یک کتاب! اگرچه، همان‌طور که در ابتدا گفته شد، کتاب یک اثر پژوهش‌محور است.
- از جهت نمونه‌خوانی و غلط‌های تایپی، کتاب کمترین اشتباه را دارد و خوب ارزیابی می‌شود. با این وجود، در مواردی مانند سطر سوم صفحه ۲۷، ایرادهای ویرایشی مشاهده می‌شود. برای مثال، کلمه‌ی «مختلف» دوبار پشت سر هم تکرار شده است. در صفحه ۵۸، پاراگراف دوم، سطر هفتم، کلمه‌ی «جمعیت» به اشتباه «جمیعت» تایپ شده است.
- اندازه‌ی قلم انتخاب‌شده برای تیرهای هر یک از فصل‌های کتاب متناسب با اندازه‌ی قلم انتخاب‌شده در متن کتاب زیر هر عنوان نیست. برای مثال، اگر متن با قلم لوتوس ۱۲ تایپ شده است، عنوان با اندازه‌ی ۱۶ پُررنگ شده است.
- در موارد بسیاری، برای مثال، صفحه‌های ۶۲، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۹۱ و ...، بلافاصله پس از پایان جمله معادله‌های ریاضی آمده است. بهتر بود بین آخرین سطر و معادله و نیز معادله و پاراگراف بعد از آن یک سطر فاصله می‌افتاد.
- تقریباً در سرتاسر متن کتاب، از ابتدا تا انتها، برای مثال صفحه‌های ۲۵، ۳۱، ۳۵، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۶۹، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۱۱ و ...، بین جدول، شکل، نمودار و سطرهای بلافاصله قبل و بعد از آن فاصله‌ای نیست.
- نوع قلم انتخاب‌شده برای عنوان جدول‌ها، نمودارها و شکل‌ها متفاوت از قلم استفاده‌شده در متن کتاب است. بهتر بود از یک قلم یکسان با اندازه‌های متفاوت در موارد مختلف استفاده می‌شد.

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۵۱

- در مواردی، مانند صفحه‌ی ۶۴، یادداشت زیر شکل‌ها که با اندازه‌ی متفاوتی از متن اصلی تایپ شده است، به صفحه‌ی بعد (پاراگراف اوّل صفحه‌ی ۶۵) منتقل شده و باعث ایجاد نایکنواختی در متن کتاب شده است. این نشان می‌دهد که به هنگام صفحه‌آرایی دقت لازم صورت نگرفته و مترجمین کتاب نیز از آن غافل مانده‌اند.
- در مواردی مانند شکل ۱-۶ در صفحه‌ی ۱۹۹، شکل ۷-۶ در صفحه‌ی ۲۰۷، شکل ۲-۵ در صفحه‌ی ۱۷۹، شکل ۱-۵ در صفحه‌ی ۱۶۹، و جدول ۱-۵ در صفحه‌ی ۱۷۴، جدول ۱-۸ در صفحه‌ی ۲۵۷ به سبب شمار زیاد شکل‌ها و یا طولانی‌بودن جدول، ادامه‌ی شکل یا جدول به صفحه‌های بعد، در مواردی ۳ تا ۴ صفحه‌ی بعد، منتقل شده، بدون این‌که مشخص شده باشد که ادامه‌ی شکل‌ها یا جدول‌هایی است که به آن اشاره شد.
- در عنوان انگلیسی کتاب در پشت جلد، حرف تعریف The از قلم افتاده است. عنوان کتاب در نسخه‌ی اصلی به صورت زیر است:

Population Aging and the Generational Economy: A Global Perspective

۵. ارزیابی و نقد شاخص‌های ساختاری

- ملکی (۱۳۸۴) می‌گوید کتاب‌هایی که سازمان‌دهی بهتری دارند، به خواننده در درک بهتر محتوا و به‌کارگیری محتوای آموخته‌شده کمک می‌کنند. کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» اگرچه در مجموع بر اساس معیارهای مرتبط با ارزیابی شکلی مانند کیفیت فنی و چاپ، وضعیت مناسبی دارد، اما از نظر ساختاری کاستی‌هایی به شرح زیر دارد:
- بدون استثنا هر فصل با توضیح اولیه‌ای از سوی نویسندگان آن فصل آغاز شده است، بدون اینکه عنوان مشخصی داشته باشد. طرح این بحث‌ها در ابتدای هر فصل زیر عنوان «مقدمه» یا «درآمد» ساختار بهتری به کتاب می‌داد.
 - حجم مطالب آغازین فصل چهارم که در واقع حکم مقدمه‌ی این فصل را دارد، تناسبی (از نظر حجم و ساختار) با مطالب عنوان شده در ابتدای فصل‌های دیگر را ندارد. حجم مطالب عنوان شده در ابتدای این فصل کمی بیش از سه صفحه است. این امر، به لحاظ شکلی تفاوت‌های مهمی بین این فصل و فصل‌های دیگر کتاب ایجاد کرده است.

- ساختار فصل‌های مختلف کتاب یکدست و هماهنگ نیست. برای مثال، فصل اول با یک یادداشت و فهرست منابع و مأخذ به پایان می‌رسد، در حالی‌که این چارچوب حفظ نشده و فصل‌های دیگر کتاب از این نظر متفاوت از هم می‌باشند. فصل دوم با «سپاسگزاری، یادداشت و منابع و مأخذ»، فصل سوم و ششم با «نتیجه‌گیری و بحث، یادداشت، منابع و مأخذ»، و فصل‌های چهارم، پنجم، هشتم و نهم با «نتیجه‌گیری و بحث، سلب مسئولیت و منابع و مأخذ» پایان یافته است. هرچند نویسندگان مختلفی در نوشتن فصل‌های گوناگون کتاب نقش داشته‌اند، اما انتظار می‌رفت نویسندگان اصلی کتاب، چارچوب یکسانی برای همه‌ی فصل‌ها تعریف و از همکاران‌شان می‌خواستند در آن چارچوب مطالب هر فصل را سازماندهی کنند.
- در همه‌ی فصل‌های کتاب، به استثنای فصل دوم (آن هم به صورت اشتباه)، فهرست منابع به صورت Hanging نیست. بنابراین، جستجو و یافتن یک منبع خاص برای خواننده تا حدودی دشوار است.
- حجم مطالب ابتدای فصل چهارم، همان‌طور که گفته شد، هیچ تناسبی با مطالب عنوان‌شده در ابتدای فصل‌های دیگر ندارد. نتایج این فصل، در همان ابتدا، در شش بند خلاصه شده است، این در حالی است که در انتهای فصل، زیر عنوان نتیجه‌گیری و بحث، نتایج ارائه و به بحث گذاشته شده‌اند! بنابراین، نمی‌توان تشخیص داد که مطالب مطرح شده در ابتدای فصل در حکم مقدمه است یا نتیجه‌گیری!
- نایک‌نواختی در تنظیم فصل‌های مختلف، در فصل هفتم به وضوح خود را نشان داده است. بحث‌های آغازین این فصل که انتظار می‌رود بیشتر مقدمه‌ای درباره‌ی موضوع‌های مطرح شده در این فصل باشد، شبیه نتیجه‌گیری است و خیلی خلاصه در شش سطر و نیم ارائه شده است!
- از نظر به‌کارگیری ابزارهای علمی از جدول، نمودار و شکل فراوان استفاده شده است. البته، کیفیت شکل‌ها، از نظر وضوح، در بیشتر موارد خیلی مناسب نیست. اگرچه در پایان هر فصل، منابع استفاده‌شده در آن فصل فهرست شده است، اما منابع برای مطالعه‌ی بیشتر معرفی نشده است. مزیت این‌گونه فهرست‌نویسی این است که

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۵۳

در صورت نیاز خواننده به استفاده از مطلب مورد نظر، امکان مراجعه به همان آدرس در منبعی که مطلب از آن اقتباس شده وجود دارد. در مقابل، اشکال آن در این است که ممکن است برخی منابع تکراری باشند. برای مثال، اولین منبع در فهرست منابع و مأخذ فصل اول (ص ۵۶):

Barro, R.j (1974), Are government bonds net worth? *Journal of Political Economy*, 82(6): 1095-17.

در فهرست منابع فصل دوم (ص ۸۸)، فهرست منابع فصل سوم (ص ۱۵۸) و فهرست منابع فصل نهم (ص ۳۲۱) تکرار شده است.

- هم‌چنین، با توجه به این‌که اثر از زبان انگلیسی به فارسی ترجمه شده است، انتظار می‌رفت یک واژه‌نامه‌ی انگلیسی به فارسی بر اساس واژه‌های تخصصی استفاده‌شده در متن کتاب توسط مترجمین تنظیم می‌شد.

- فهرست نام‌ها و مکان‌ها، با توجه به این‌که مخاطب کتاب بیشتر جامعه‌ی دانشگاهی است، یکی دیگر از ضعف‌ها و به تعبیری کمبودهای ترجمه‌ی فارسی کتاب است. مقایسه‌ی ترجمه‌ی فارسی با متن اصلی نشان داد که این مهم توسط نویسندگان کتاب انجام شده است. بخش چهارم متن اصلی، از صفحه‌ی ۵۵۵ تا ۵۹۸، همان‌طور که گفته شد، شامل واژه‌نامه و نمایه یا فهرست اعلام است.

- علاوه بر این‌ها، ترجمه‌ی فارسی کتاب فاقد مقدمه‌ی مترجمین است. انتظار می‌رود و ضروری است با توجه به ترجمه‌ای بودن اثر و نیز ویژگی‌گزینه‌ی بودن فصل‌های ترجمه‌شده، مترجمین در قالب مقدمه‌ای به معرفی کتاب اصلی و ویژگی‌های آن و بیان دلایل خود برای انتخاب بخش‌هایی از آن برای ترجمه بپردازند، این درحالی است که کتاب فقط دارای فهرست مطالب، پیشگفتار ناشر و پیشگفتار نویسندگان است.

- استفاده‌ی درست و به جا از علائم سجاوندی نقش مهمی در روانی متن دارد. با توجه به این‌که کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» یک اثر ترجمه‌ای است، انتظار می‌رفت مترجمین با دقت و وسواس بیشتری نسبت به این مهم اهتمام می‌ورزیدند. اگرچه در بیشتر موارد از علائم سجاوندی به درستی و به جا استفاده شده، اما در مواردی دقت لازم صورت نگرفته است. برای مثال:

در سرتاسر متن کتاب (به استثنای فصل نهم) از نشانه‌ی قلاب با یک عدد در داخل آن - [۱] در صفحه‌ی ۲۳، سطر دوم، [۴] در صفحه‌ی ۶۵، سطر ۷ و موارد بسیار دیگری در جای جای کتاب - استفاده شده که هیچ توضیحی درباره‌ی آن‌ها ارائه نشده و به همین سبب موجب سردرگمی و ابهام بیشتر از سوی خواننده می‌شود.

۶. تحلیل و ارزیابی محتوایی

ارزیابی محتوایی متمرکز بر شاخص‌هایی مانند جامعیت، روزآمدی، مرتبط بودن مطالب کتاب با سایر حوزه‌های مربوط به آن و طرح پرسش‌های جدید و افق‌های تازه است (زارع ۱۳۹۸: ۶۷-۶۶). کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی»، همان‌طور که در ابتدا اشاره شد، یک کتاب مسئله‌محور است. این ویژگی سبب شده است تا بحث‌های ارائه‌شده در هر فصل و در مجموع کتاب، حول محور مسئله‌ی اصلی، سالخوردگی جمعیت و انتقال بین‌نسلی، سازمان یابد. اگرچه نسخه‌ی انگلیسی کتاب مشتمل بر ۳۲ فصل است و مترجمین تنها نه فصل بخش‌های اول و دوم را ترجمه کرده‌اند، اما انتخاب فصل‌ها برای ترجمه طوری است که انسجام منطقی میان فصل‌های مختلف کتاب حفظ شده و موضوع و مسئله‌ی محوری کتاب در این میان گم نشده است.

عنوان فصل‌های نه‌گانه‌ی ترجمه‌ی فارسی کتاب نیز نشان‌دهنده‌ی جامعیت اثر به عنوان یکی از شاخص‌های ارزیابی محتوایی است. بنابراین، مطالب غنای لازم را به عنوان یک کتاب علمی و آموزشی دارد و باعث افزایش دانش مخاطب در زمینه‌ی موضوع محوری کتاب می‌شود. بی‌تردید، خواننده با مطالعه‌ی چنین اثری، تفکر مسئله‌محور را می‌آموزد و یاد می‌گیرد که چگونه با تمرکز بر یک مسئله‌ی خاص، از پراکنده‌گویی، پراکنده‌نویسی و عدم انسجام در متن‌های علمی و دانشگاهی پرهیز کند. یکی دیگر از ویژگی‌های خوب محتوایی این کتاب این است که با توجه به جامعیت اثر و انسجام فصل‌ها، محتوای کتاب با عنوان آن و نیز عنوان فصل‌ها تناسب و هماهنگی دارد.

توسعه‌ی مرزهای دانش و انباشت علمی مستلزم به روزرسانی و تغییر در روش‌ها و رویکردهای تحلیل و تبیین پدیده است. از این منظر، منابع استفاده‌شده در تألیف یک اثر علمی، تا حدود زیادی، نشان‌دهنده‌ی روزآمدی آن است. شمار قابل‌توجهی از منابع استفاده‌شده در تألیف فصل‌های مختلف کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» به

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۵۵

سال‌های پیش از سال ۲۰۰۰ میلادی برمی‌گردد. برای مثال، از مجموع ۱۱ منبع استفاده‌شده در فصل اول، سه منبع در سال‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۴ منتشر شده است. در فصل دوم، تنها دو منبع از مجموع هفت منبع استفاده‌شده مربوط به سال‌های ۲۰۰۳ و ۲۰۰۶ میلادی است. سایر منابع به سال‌های دهه‌ی ۱۹۷۰، ۱۹۸۰ و سال ۱۹۹۰ میلادی برمی‌گردد. همچنین، کمی بیش از ۵۳ درصد منابع استفاده‌شده در فصل سوم کتاب منابعی هستند که پیش از سال ۲۰۰۰ میلادی چاپ شده‌اند. در شش فصل دیگر کتاب نیز این وضعیت قابل مشاهده است. انتظار می‌رود یک کتاب دانشگاهی علاوه بر انتقال دانش در حوزه‌ی موردبررسی، به تحریک حس کنجکاوی و دانش‌پژوهی مخاطب نیز بیانجامد. این امر زمانی محقق خواهد شد که نویسنده (نویسندگان) کتاب در انتهای هر فصل با طرح پرسش‌های جدید در ارتباط با موضوع مطرح شده در آن فصل به ایجاد و تقویت روحیه‌ی پرسش‌گری در میان مخاطبان کتاب کمک کنند. به نظر نمی‌رسد نویسندگان کتاب «سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی» با چنین رویکردی کتاب را تألیف کرده باشند.

چارچوب نظری این کتاب مبتنی بر حساب‌های ملی انتقال است که چرخه‌ی عمر اقتصادی و جریان‌های اقتصادی میان نسل‌ها را به صورت کمی بیان می‌کند. بررسی نقش گذار سنی و تغییرات در ترکیب سنی جمعیت‌های انسانی در جریان‌های اقتصادی میان نسل‌ها، هسته‌ی اصلی چارچوب نظری اشاره‌شده را تشکیل می‌دهد. اگرچه نقش گذار در ساختار سنی جمعیت و تغییرات ملازم با آن در رشد و توسعه‌ی اقتصادی جوامع، همواره مورد توجه اندیشمندان اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناسان بوده، اما ارائه‌ی یک چهارچوب نظری با هدف بررسی نقش ترکیب سنی در حساب‌های ملی انتقال به پژوهش‌های رونالد لی در حدود سه دهه‌ی پیش در ایالات متحده‌ی آمریکا برمی‌گردد.

توسعه‌ی این چارچوب نظری به شمار بیشتری از اقتصادهای صنعتی و همین‌طور کشورهای در حال توسعه با به‌کارگیری تیم‌هایی پژوهشی از اقتصاددانان و جمعیت‌شناسان، ضمن این‌که انسجام بیشتری به ادبیات نظری و تجربی ارائه‌شده در این زمینه می‌دهد، بستر را برای ارائه‌ی یک مدل نظری که بر اساس آن بتوان حساب‌های ملی انتقال را در جمعیت‌هایی با ویژگی‌های متفاوت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بررسی و تبیین کرد، فراهم می‌سازد. از نظر روش‌شناختی نیز این پروژه و کتاب سازمان‌یافته بر اساس آن دارای چند ویژگی ممتاز است:

- گستره و تنوع سازمان‌های درگیر در انجام پروژه و سازماندهی حجم انبوهی از داده‌های آماری در مقیاس ملی و بین‌المللی.
 - فعالیت تیم‌های مختلف پژوهشی به شیوه‌ای غیر متمرکز به منظور ساختن حساب‌های ملی انتقال.
 - ایجاد هماهنگی و تکیه بر ساختار منطقه‌ای در اجرای پروژه و تسهیل آن. این امر سبب شده است تا از منابع ملی و منطقه‌ای نیز در اجرای بهتر پروژه استفاده‌ی لازم صورت بگیرد.
 - یک‌نواختی روش‌شناختی، با وجود سازماندهی غیر متمرکز پروژه، امکان مقایسه‌ی نتایج را فراهم ساخته است.
 - بررسی دقیق برآوردهای مربوط به حساب‌های ملی انتقال، ارزیابی حساب‌ها و بررسی سازگاری درونی برآوردها.
- با همه‌ی این‌ها، جامعیت، میزان دقت و کیفیت داده‌های جمعیتی و اقتصادی کشورها تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل فنی، اجتماعی و فرهنگی متفاوت است. بنابراین، لازم است تا روش‌های یکسانی برای ارزیابی کیفیت و میزان دقت و اعتبار آمارها در همه‌ی جمعیت‌های مورد بررسی ارائه شود.

۷. ارزیابی ترجمه

اصلی‌ترین مسئله در ترجمه‌ی یک اثر، استفاده‌ی درست از واژه‌های زبان مقصد (در این جا فارسی) برای برگرداندن مقصود و منظور نویسنده (نویسندگان) و ارائه‌ی روان، بدون ابهام و درست آن به مخاطب است. اگرچه در مجموع ترجمه‌ی کتاب به خوبی انجام شده است، اما در مواردی واژه‌هایی به کار برده شده که نمی‌تواند مقصود و منظور نویسندگان کتاب را به درستی به خواننده منتقل کند. برای مثال،

- واژه‌ی «علیرغم» در زبان فارسی به معنی «برخلاف»، «به ناخواست» و «برخلاف میل و خواهش» است (دهخدا ۱۳۷۷)، در حالی که کاربرد این واژه از سوی مترجمین در معانی‌ای که به آن اشاره شد نبوده است. برای مثال، در صفحه‌ی ۱۸۹، پاراگراف اول، سطر سوم چنین آمده است:

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۵۷

«... علی‌رغم حضور طولانی افراد جوان و سالمند در بازار کار، با توجه به سطح پایین درآمد کار، برای تأمین مصرف همچنان با مشکل مواجه خواهند بود.»

چنانچه هر یک از معانی این واژه در لغت‌نامه‌ی دهخدا را به جای «علیرغم» در جمله‌ی فوق جایگزین کنیم، معنایی که مقصود نویسندگان کتاب است حاصل نمی‌آید. بنابراین، بهتر بود به جای «علیرغم» واژه‌ی مناسب‌تری مانند «با وجود» به کار برده می‌شد.

- در مواردی نیز ترجمه بدون توجه به آیین نگارش فارسی انجام شده است. برای مثال، در پاراگراف پنجم، ص ۱۲۳، آنجا که می‌گوید: «... با هدف ترسیم کردن جهت و اندازه‌ی این جریان‌ها، ...» بهتر بود ترجمه به این شکل می‌بود «... با هدف ترسیم جهت و اندازه‌ی این جریان‌ها، ...»، چرا که یکی از معانی واژه‌ی «ترسیم» رسم کردن است. بنابراین، کاربرد ترسیم به تنهایی مفهومی را که مورد نظر مترجمین است در خود نهفته دارد.

- واژه‌های عربی، اگرچه فراوان در زبان فارسی به کار برده می‌شوند، اما تا جایی که ممکن است بهتر است از واژه‌های فارسی استفاده شود. برای مثال، واژه‌هایی مانند «اختصارات»، «انتقالات»، «تغییرات»، «اثرات»، «ساعات»، «مطالعات»، «شواهد» بسیار استفاده شده است.

- در مواردی ساختار نگارشی جمله‌ها مناسب نیست. برای مثال، در پاراگراف دوم، صفحه‌ی ۲۴، سطر آخر چنین آمده است:

«... نسبت به گذشته، احتمال زنده ماندن افراد در دهه‌ی ۶۰ و ۷۰ زندگی تا دهه‌ی ۸۰ و ۹۰ و حتی یکصدمین سال زندگی‌شان بیشتر شده است.»

ترجمه‌ی پیشنهادی:

احتمال زنده ماندن افراد ۶۰ و ۷۰ ساله تا سنین ۸۰ و ۹۰ سالگی و حتی یکصدمین سال زندگی‌شان نسبت به گذشته بیشتر شده است.

یا در فصل چهارم، صفحه‌ی ۱۲۳، پاراگراف اول، سطر ششم چنین آمده است:

«... یک تغییر جهت اساسی در خالص انتقالات بین نسلی، از جهت رو به پایین (یعنی از سنین سالمندی به سنین جوانی) به جهت رو به بالا، وجود دارد که ...»

ترجمه‌ی پیشنهادی:

یک تغییر جهت اساسی در خالص انتقال‌های بین‌نسلی، از جهت رو به پایین - از سنین سالمندی به سنین جوانی - به جهت رو به بالا - از سنین جوانی به سنین رو به سالخوردگی - وجود دارد که ...

استفاده‌ی غیر ضروری از ضریب «ما» در مواردی آرایش فارسی ترجمه را بهم‌ریخته است. برای مثال، در صفحه‌ی ۱۸۷، پاراگراف سوّم، زیر عنوان بحث و نتیجه‌گیری چنین آمده است:

«ما شاخص جامعی از تولید بر حسب سن، برای دامنه‌ی گسترده‌ای از اقتصادها ارائه کرده و مبنایی برای ساخت چرخه‌ی عُمر اقتصادی فراهم کرده‌ایم. کلیه نتایج ما تصویری مقطعی از یک سال منفرد بوده و مبتنی بر داده‌های طولی نمی‌باشند».

ترجمه‌ی پیشنهادی:

شاخص‌های جامعی از تولید بر حسب سن برای دامنه‌ی گسترده‌ای از اقتصادها ارائه شد و مبنایی برای ساخت چرخه‌ی عُمر اقتصادی فراهم آمد. همه‌ی نتایج تصویری مقطعی از یک سال منفرد بوده و مبتنی بر داده‌های طولی نمی‌باشند.

ترجمه‌ی کتاب در شکل کنونی می‌تواند منبع مناسب و مفیدی برای درس «جمعیت‌شناسی سالخوردگی» در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری جمعیت‌شناسی باشد.

۸. نتیجه‌گیری

ساختار سنی جمعیت پیوسته در حال تغییر و تحول است. اهمیت تغییر در ساختار سنی جمعیت، کمتر از تغییر در حجم و رشد جمعیت نیست. افراد جمعیت در سنین مختلف، نیازها و توانایی‌های متفاوت دارند. بر همین اساس، کنش‌های افراد هر گروه سنی در ساختار جمعیت می‌تواند پیامدهای مختلفی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی داشته باشد. برای مثال، نیازهای سالمندان بیشتر مراقبت‌های بهداشتی و تأمین مقرری‌بازنشستگی است. بنابراین، برنامه‌ریزان و سیاست‌گزاران ناگزیر از رصد پیوسته‌ی تغییرات در حجم، رشد، و ساختار سنی و جنسی جمعیت و توجه به وجوه متفاوت تأثیر این

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۵۹

تغییرات در نظام‌های برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری هستند. عدم توجه به این مشکلات می‌تواند موجب مشکلاتی جدی‌تر برای جامعه باشد.

سالخوردگی جمعیت برآیند گذار جمعیت‌شناختی و تغییر در ساختار سنی جمعیت است. افزایش جمعیت سالمند و تجربه‌ی سالخوردگی جمعیت یکی از واقعیت‌های جمعیت‌شناختی مسلط در آینده‌ی جمعیت کشورهای در حال توسعه خواهد بود. تجربه‌ی گذار جمعیت‌شناختی در ایران به تغییراتی در ساختار سنی جمعیت منجر شده که ضمن گشودن دریچه‌ی جمعیت‌شناختی کشور از نیمه‌ی دهه‌ی ۱۳۸۰، سالخوردگی جمعیت را، مانند بسیاری از جوامع دیگر، به سرنوشت محتوم جمعیت‌شناختی ایران در آینده‌ی نه چندان دور بدل ساخته است. مصرف و هزینه‌های این لایه از جمعیت به مراتب بیش‌تر از تولیداتی است که آن‌ها صورت می‌دهند. بنابراین، آگاهی و شناخت از آثار و پیامدهای سالخوردگی جمعیت به یکی از ضرورت‌های مهم دستگاه برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در کشور تبدیل شده است.

بی‌تردید، چاپ و انتشار آثار علمی، اعم از تألیف، ترجمه و یا اجرا و انتشار نتایج طرح‌های پژوهشی، تنها مسیر دستیابی به این مهم است. کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی*، اثر لی و میسن، از جمله آثار ارزشمند در این زمینه است که مجید کوشی و لیلی نیاکان آن را به زبان فارسی ترجمه کرده‌اند.

بر اساس ارزیابی صورت‌گرفته از سه بُعد شکلی، ساختاری و محتوایی می‌توان نتیجه گرفت که این اثر دارای معیارهای یک پژوهش مستقل، اصیل و بدیع است. انتشار این کتاب به زبان فارسی، علاوه بر کاربردهای آموزشی آن، به‌ویژه در دوره‌های تحصیلات تکمیلی رشته‌های جمعیت‌شناسی و علوم اقتصادی، راهنمای خوبی برای سیاست‌گزاران و برنامه‌ریزان در زمینه‌ی آگاهی از آثار و پیامدهای سالخوردگی جمعیت، به‌ویژه پیامدهای اقتصادی آن، و مدیریت این پدیده است.

هرچند بررسی حساب‌های ملی انتقال در مقیاس جهانی می‌تواند به شکل‌گیری یک رویکرد نظری و چارچوب مفهومی برای تبیین تأثیر سالخوردگی جمعیت بر جریان‌های اقتصاد نسلی در سطح کلان منجر شود، ولی به نظر می‌رسد خلاءهایی جدی در بررسی این پدیده در بسترهای گوناگون قومی - فرهنگی و نژادی وجود دارد. در جامعه‌ی چندقومیتی و در حال‌گذار ایران، موضوع سالخوردگی جمعیت، آثار و پیامدهای اقتصادی،

۱۶۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۲، شماره ۱، فروردین ۱۴۰۱

اجتماعی و سیاسی مترتب بر آن، در مقایسه با سایر پدیده‌های جمعیت‌شناختی مانند باروری کم‌تر مورد توجه قرار گرفته و هنوز جایگاه چندانی در پژوهش‌های جمعیت‌شناختی و اقتصادی ندارد. پژوهش‌های صورت گرفته در سال‌های اخیر توسط مترجم اول، زمینه را برای توسعه ادبیات نظری و تجربی مرتبط با حساب‌های ملی انتقال و تقویت جایگاه آن در جمعیت‌شناسی ایران فراهم ساخته است. بی‌تردید، بررسی این پدیده در زیرگروه‌های مختلف قومی و فرهنگی، چه در مقیاس جهانی و چه در سطح ملی، می‌تواند زوایای دیگری از پدیده‌ی سالخوردگی جمعیت و چرخه‌ی عمر اقتصادی را آشکار نماید. بنابراین، پیشنهاد می‌شود دستگاه‌های متولی آمار و برنامه‌ریزی، با در نظر گرفتن ترکیب قومی جمعیت ایران، از طریق بهبود و ارتقای پایگاه داده‌های آماری موجود، زمینه را برای بررسی حساب‌های ملی انتقال در زیرگروه‌های مختلف جمعیتی در سطح ملی و منطقه‌ای فراهم سازند.

کتاب‌نامه

- حسینی، حاتم (۱۳۹۲). *جمعیت‌شناسی اقتصادی اجتماعی و تنظیم خانواده*، چاپ پنجم، همدان: مرکز نشر دانشگاه بوعلی سینا.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رولاند، دونالد (۱۳۹۶). *سالخوردگی جمعیت: زمینه‌ها، پیامدها، سیاست‌ها*، ترجمه‌ی یعقوب فروتن، تهران: مؤسسه‌ی مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.
- زارع، بیژن (۱۳۹۸). «بررسی و نقد کتاب آموزش و توسعه: مباحث نوین در اقتصاد آموزش»، پژوهش‌نامه‌ی انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، *ماه‌نامه‌ی علمی (مقاله‌ی علمی - پژوهشی)*، سال نوزدهم، شماره‌ی دهم، دی ۱۳۹۸، صص ۴۷-۷۱.
- کوششی، مجید؛ اردشیر خسروی؛ مهتاب علیزاده؛ محمد ترکاشوند و نازنین آقایی (۱۳۹۲). *سالخوردگی جمعیت در ایران: ویژگی‌های جمعیتی و اجتماعی - اقتصادی و چالش‌های پیش‌رو*، تهران: صندوق جمعیت سازمان ملل متحد.
- لی، رونالد و اندرو میسن (۱۳۹۷). *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد نسلی*، ترجمه‌ی مجید کوششی و لیلی نیاکان، تهران: انتشارات مؤسسه‌ی مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.

بررسی انتقادی کتاب *سالخوردگی جمعیت و اقتصاد ...* (حاتم حسینی) ۱۶۱

ملکی، حسن (۱۳۸۴). «شیوه‌ی طراحی و تألیف کتاب درسی»، فصلنامه‌ی سخن سمت، شماره ۱۴، صص ۲۲-۹.

ویکس، جان (۱۳۹۵). *جمعیت: مقاله‌ای بر مفاهیم و موضوعات*، ترجمه‌ی الهه میرزایی، تهران: مؤسسه‌ی مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی جمعیت کشور.

Goldstein, Joshua R. (2009). How Population Age, In *International Handbook of Population Aging*, Volume 1, (Eds. Peter Uhlenberg), PP. 7-18, Springer.

Lee, Ronald; Andrew, Mason (2011). *Population Aging and the Generational Economy: A Global Perspective*, UK: Edward Elgar Publishing Limited.

Lutz, Wolfgang; Warren C. Sanderson; Sergei Scherbov (2004). *The End of World Population Growth in the 21st Century: New Challenges for Human Capital Formation and Sustainable Development*, UK and USA: Earthscan.

United Nations Population Division (2020). *World Population Prospects: the 2019 Revision*, Population Database, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York.